

AZƏRBAYCANIN NEFT-QAZ EHTİYATLARI VƏ ONLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Daxil olub: 3 iyun 2023-cü il
Qəbul olunub: 20 iyul 2023-cü il
Received: 3 June 2023
Accepted: 20 July 2023

Şəfiqə Məmmədova
i.f.d., dosent, Sumqayıt Dövlət Universiteti
shafiga_mammadova@mail.ru

Xülasə

Ölkədə milli sərvətin yaradılması və artırılmasında, həmçinin davamlı inkişafın təminində təbii sərvətlərin, o cümlədən neft və qaz ehtiyatlarının böyük əhəmiyyəti olduğundan bu ehtiyatların düzgün qiymətləndirilməsi və onların gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması milli iqtisadiyyatın aktual vəzifələrindəndir. Məqalədə Azərbaycan Respublikasının neft-qaz hasilatının 2010 - 2020-ci illər üzrə inkişaf dinamikası, həmçinin neft-qaz sektorunun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi tədqiq olunmuşdur. Neft-qaz ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi metodları qısa şəkildə verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının neft-qaz ehtiyatlarının qiymətləndirilməsində xərc-rekurs yanaşmasından istifadə edilərək, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin məlumatları əsasında 2010 - 2020-ci illərdə respublika üzrə təsdiq olunmuş qalıq neft və qaz ehtiyatları dəyərləndirilmişdir. Ölkə üzrə təsdiq olunmuş qalıq qaz ehtiyatlarının dəyəri çıxarılı bilən ehtiyatlar əsasında müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: *neft və qaz ehtiyatları, hasilat, qiymətləndirmə, metod, milli iqtisadiyyat.*

AZERBAIJAN OIL AND GAS RESERVES AND ISSUES OF THEIR VALUATION

Shafiqə Mammadova
PhD., Associate prof., Sumgait State University
shafiga_mammadova@mail.ru

Abstract

Since natural resources, including oil and gas resources, are of great importance in the creation and increase of national wealth in the country, as well as in ensuring sustainable development, the correct assessment of these resources and their preservation for future generations is one of the urgent tasks of the national economy. In the article, the development dynamics of the oil and gas production of the Republic of Azerbaijan for 2010-2020, as well as the special weight of the oil and gas sector in the general domestic product, were studied. Oil and gas resource estimation methods are given briefly. Using the cost-resource approach in the assessment of the oil and gas reserves of the Republic of Azerbaijan, the residual oil and gas reserves confirmed for the

Republic in 2010-2020 were evaluated based on the information of the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan. The value of proven residual gas reserves in the country is determined on the basis of recoverable reserves.

Keywords: oil and gas resources, production, evaluation, method, national economy.

ЗАПАСЫ НЕФТИ И ГАЗА АЗЕРБАЙДЖАНА И ВОПРОСЫ ИХ ОЦЕНКИ

Шафига Мамедова

*д-р филос. по эконом., доцент, Сумгаитский государственный университет
shafiga_mammadova@mail.ru*

Резюме

Поскольку природные ресурсы, в том числе ресурсы нефти и газа, имеют большое значение в создании и приумножении национального богатства страны, а также в обеспечении устойчивого развития, правильная оценка этих ресурсов и сохранение их для будущих поколений является одной из важнейших задач народного хозяйства. В статье изучена динамика развития добычи нефти и газа Азербайджанской Республики за 2010 - 2020 годы, а также удельный вес нефтегазового сектора в общем внутреннем продукте. Кратко даны методы оценки ресурсов нефти и газа. Используя затратно-ресурсный подход при оценке запасов нефти и газа Азербайджанской Республики, остаточные запасы нефти и газа, подтвержденные для республики в 2010 - 2020 годах, были оценены на основе информации Государственной нефтяной компании Азербайджанской Республики. Стоимость доказанных запасов остаточного газа в стране определяется исходя из извлекаемых запасов.

Ключевые слова: ресурсы нефти и газа, производство, оценка, метод, национальная экономика.

Giriş

Azərbaycan Respublikası müxtəlif təbii ehtiyatlara malik olsa da, hazırda istismar nöqteyi-nəzərindən ölkəyə daha çox gəlir gətirən ən mühüm təbii sərvətlər kimi neft-qaz resursları hesab edilir. Azərbaycanın ərazisi dünyanın ən qədim neft çıxarılan ölkələrdən biri kimi tanınır. Belə ki, hələ e.ə. VI-VII əsrlərdə Abşeronda neftin çıxarılması və digər ölkələrə çatdırılması haqqında məlumatlar mövcuddur.

Ölkənin ən böyük həcmli neft və qaz yataqları Abşeron yarımadasında, Xəzər dənizinin şelf zonasında, Bakı və Abşeron arxipelaqlarında yerləşir. Qeyd edilən zonalarla yanaşı, respublikanın Cənub-Şərqi Şirvan, Mərkəzi Aran, Qobustan, Ceyrançöl, Acınohur, Siyəzən bölgələri də neftlə zəngindir.

Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatları ilə bağlı perspektivli hesab olunan ərazisinin ümumi sahəsi 70 min kvadrat kilometr təşkil edir. Neft və kondensat ehtiyatının 47,7%-i, başqa sözlə, daha böyük hissəsi Xəzər dənizi akvatoriyasında, 26,2%-i Kür-Araz ovalığında, 10,6%-i Abşeron yarımadasında və 6,7%-i Quba-Siyəzən rayonunda yerləşir. Beləliklə, ölkənin neft-qaz- kondensat resurslarının 91,1%-i bu zonaların ərazisində yerləşir [1, s.55].

Azərbaycan nefti keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə də özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. Belə ki, bu neftin tərkibində kükürd, parafin, qatran və koksun az miqdarda olması neft məhsullarının həm istismar, həm də emalətmə proseslərinin keyfiyyət və məhsuldarlığını yüksəldir.

Ölkəmizin neft-qaz sənayesinin intensiv inkişafı isə məhz son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasının ikinci dəfə müstəqilliyini əldə etdikdən sonra – XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq hazırkı dövrdə də davam etməkdədir. Belə ki, dövlətimizin milli-iqtisadi maraqlarını təmin etmək və bu maraqlara uyğun neft strategiyasını formalaşdırmaq məqsədilə Bakıda Xəzər dənizinin Azərbaycana aid olan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” və dərinsulu “Günəşli” yataqlarının birgə işlənməsi və həmçinin hasilatın pay bölgüsü haqqında beynəlxalq müqavilə imzalandı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ - SOCAR) və dünyanın 7 ölkəsini təmsil edən aparıcı 11 xarici neft şirkətlərinin konsorsiumu arasında imzalanmış bu müqavilə öz strateji əhəmiyyətinə görə “Əsrin müqaviləsi” adlandırıldı. Bu müqavilə Xəzər dənizindəki neft yataqlarının kəşfiyyatı və hasilatına əsaslanaraq imzalanmış, daha sonra ölkənin neft-qaz ehtiyatlarından səmərəli, məqsədyönlü istifadə və yeni neft strategiyasının inkişafı üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın neft resursları içərisində ölkəmizin neft potensialının xüsusi çəkisi 0,6%-i təşkil etsə də, respublikamızın əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi sonrakı illərdə bu müqavilənin həcmnin daha da artmasına, nəticədə dünyanın müxtəlif ölkələrinin 41 neft şirkətilə otuz iki saziş imzalanmasına səbəb olmuşdur. Son dövrlərdə də Azərbaycanın neft-qaz resurslarının istismar imkanları artmaqdadır.

Keçən əsrin sonlarından bazar iqtisadiyyatı sistemində yeni inkisaf etməyə başlamış ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın milli sərvətinin strukturunda təbii sərvətlərin xüsusi rolu danılmaz fakt olaraq hələ də qalmaqdadır [7]. Azərbaycan Respublikası təbii resurslarla bol olsa da, ölkədəki iqtisadi inkişafın yuksəlməsində hazırda neft-qaz ehtiyatlarının mövcudluğu əvəzolunmaz resurs kimi dəyərləndirilir [6]. Respublikanın neft-qaz ehtiyatlarının da daxil olduğu təbii sərvətlər ölkənin milli sərvətinin yarından çoxunu təşkil etdiyindən və milli sərvət də eyni zamanda indiki və gələcək nəsillərin rifahını təmin edən ölkənin davamlı inkisafının birbasa əsası və perspektiv nəticəsi

olduğundan [5], onların düzgün qiymətləndirilməsinin [4], [9], bununla da bu resursların tükənməsinin qarşısının alınmasında böyük əhəmiyyəti olduğunu inamla qeyd etmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrdə Rusiyanın Ukraynadakı müharibəsilə əlaqədar Avropa ölkələrinin qaza tələbatı artmışdır. Bu da Azərbaycanın qaz ehtiyatlarının istismarına marağı artırmışdır. Belə ki, qaz kondensatının əhəmiyyətli hissəsi Azəri-Çıraq və Günəşli yataqlarından əldə olunur və bu yataqlar ölkənin neft və qazdan əldə olunan gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini əhatə edir. Xəzər dənizindəki “Şahdəniz-2” layihəsi də dünyada, demək olar ki, ən iri qaz-kondensat yataqlarından biridir. Bu yatağın əlavə olaraq 16 milyard m³ qaz verəcəyi proqnozlaşdırılır. 2021-ci ildə “Abşeron yatağı”ndan birinci mərhələdə 1,5 milyard m³ qazın çıxarılması planlaşdırılmışdı. Perspektivdə “Şəfəq Asiman” yatağında qazma işlərinin intensivləşməsi də gözlənilir. Azərbaycandan keçib gedən Cənub Qaz koridoru vasitəsilə Azərbaycan qazının Avropaya çatdırılması ölkənin təbii sərvətlərindən milli maraqlar çərçivəsində istismarında mühüm hadisələrdən biri kimi olacaqdır. Şahdəniz yatağından Azərbaycan qazının Gürcüstan, Türkiyə, Bolqarıstan, Yunanıstan, İtaliya və digər Avropa və Balkan ölkələrinə çatdırılması Cənub Qaz Dəhlizinin uğurları kimi çıxış etməsini ölkəmizin tarixi nailiyyətləri kimi qeyd etmək mümkündür.

Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatları və onların qiymətləndirilməsi

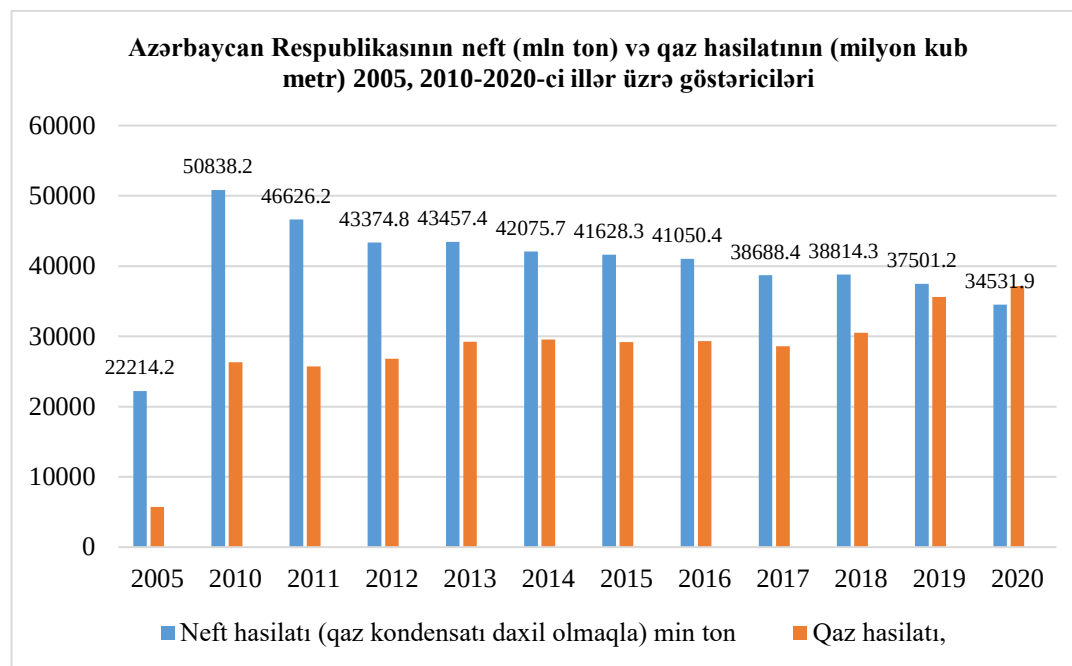
Azərbaycan Respublikasının 2005, 2010 - 2020-ci illər üzrə neft və qaz hasilatının dinamikasına diqqət etsək, neft hasilatının ölkə üzrə 2010-cu ildə ən yüksək göstəricisinin 50838,2 min ton olmaqla, bu göstəricinin 2005-ci ilə nisbətən 2,3 dəfə yüksəldiyini qeyd etmək olar (cədvəl 1, qrafik 1). Daha sonrakı illərdə neft hasilatının azalması müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2020-ci ildə neft hasilatı 1,5 dəfə azalaraq 34531,9 min ton təşkil etmişdir. Bu balans və çıxarılabilən ehtiyatların miqdarının azalması ilə əlaqədar olmuşdur. Əlbəttə, ölkənin davamlı inkişafı nöqtəyi-nəzərindən təbii sərvətlərdən gələcək nəsillərin də yararlanması diqqətdə saxlanılmalıdır.

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikasının neft və qaz hasilatının 2005, 2010 - 2020-ci illər üzrə göstəriciləri, cari qiymətlərlə

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Neft hasilatı (qaz kondensatı daxil olmaqla) min ton	22214,2	50838,2	46626,2	43374,8	43457,4	42075,7	41628,3	41050,4	38688,4	38814,3	37501,2	34531,9
Qaz hasilatı, milyon kub metr	5732,1	26312,4	25728,3	26795,8	29244,6	29554,3	29175,1	29331,4	28595,9	30490,0	35610,3	37139,6

Mənbə: AR DSK, www.stat.gov.az.

Qrafikdən göründüyü kimi, qeyd edilən dövrlərdə ölkədə qaz hasilatı ilə bağlı göstəricilərdə neft hasilatının əksinə olaraq artım müşahidə edilmişdir. Cədvəl 1-in məlumatlarına əsasən, 2010-cu ildə (5732,1 mln m³) 2005-ci ilə nisbətən qaz hasilatı 4,6 dəfə artaraq 26312,4 mln kub metr təşkil etmişdir. Bu artım ənənəsi 2020-ci ilə qədər davam edərək 2020-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən 1,4 dəfə artaraq 37139,6 mln kub metr olmuşdur. Bu dövrlərdə neft hasilatı üçün ən yüksək göstərici 2010-cu ilə təsadüf edir. Məhz həmin il neftdən gələn gəlirlərin ən yüksək olduğu dönmədir.

Qrafik 1. Azərbaycan Respublikasının neft və qaz hasilatının 2005, 2010-2020-ci illər üzrə dinamikası

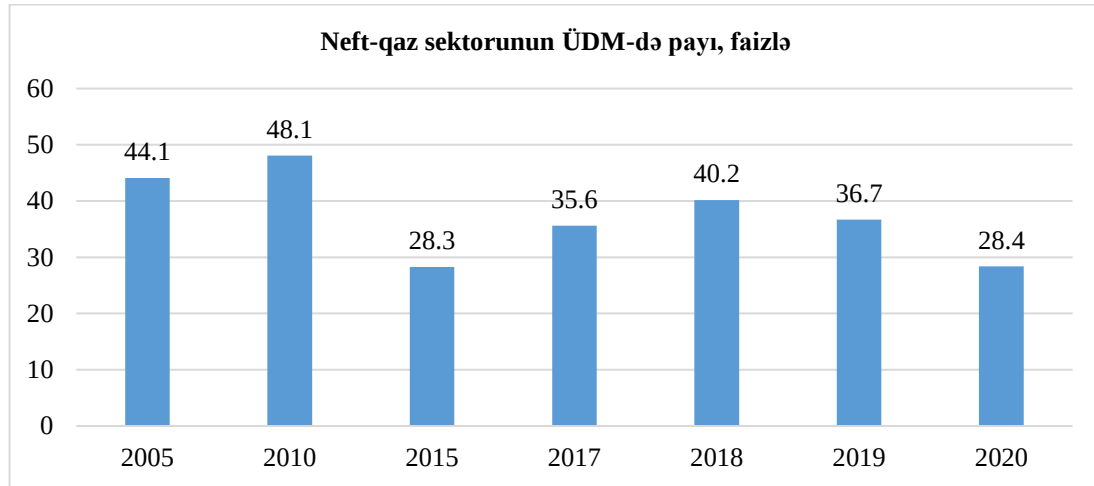
Ölkənin ÜDM-nin istehsalında neft-qaz sektorunun payı 2005-ci ildən başlayaraq sonrakı dövrlərdə artım tempilə xarakterizə olunsa da, 2020-ci ildə bu artım 2019-cu ilə nisbətən azalaraq 36,7 faizdən (30051,9 mln manat) 28,4 faizə enməklə 20577,6 mln manat təşkil etmişdir (cədvəl 2, qrafik 2).

Cədvəl 2. İqtisadiyyatın neft-qaz və qeyri neft-qaz sektorunda ÜDM istehsalı, mln manatla

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
ÜDM cəmi:	12522,5	42465,0	54380,0	70337,8	80092,0	81896,2	72432,2
O cümlədən: neft-qaz sektoru	5520,9	20409,5	15382,2	25005,4	32231,7	30051,9	20577,6
Qeyri neft-qaz sektoru	6055,1	19178,0	34138,8	40328,0	41662,0	44481,8	44862,1
Neft-qaz sektorunun ÜDM-də payı, faizlə	44,1	48,1	28,3	35,6	40,2	36,7	28,4

Qeyd: Cədvəl AR DSK-nın məlumatları və müəllif hesablamaları əsasında tərtib edilmişdir.

2015-ci ildə dünya üzrə neftin qiymətinin kəskin düşməsi səbəbindən bu ildə neft-qaz istehsalının ÜDM-də payı 2020-ci illə demək olar ki, eynilik təşkil etmişdir (uyğun olaraq 28,3% və 28,4%). Neft-qaz sektorunun ÜDM-də payının ən yüksək olduğu dövr 2010-cu ildir və demək olar ki, ÜDM-in yarısını təşkil etmişdir (48,1%). Bunu da ölkə iqtisadiyyatında “holland sindromu”nun yaranmasına şərait yaradan amillərdən hesab etmək mümkündür.

Qrafik 2. Neft-qaz sektorunun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi

Uzunmüddətli perspektivdə Azərbaycanın davamlı inkişafa əsaslanan milli iqtisadiyyatının inkişaf strategiyasının işlənib hazırlanmasında vacib vəzifələrdən biri də hal-hazırda ölkənin iqtisadi inkişafında əsas rol oynayan təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə probleminin həllidir. Qeyd edilən problemin həlli ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması, indiki və gələcək nəsillərin maraqlarının qorunması üçün təbiətdən səmərəli istifadə olunması ilə əlaqədar olmaqla, birbaşa təbii sərvətlərin düzgün qiymətləndirilməsindən asılıdır. Təbii sərvətlərin iqtisadi qiymətləndirilməsi onların istehsal-təsərrüfat dəyəri haqqında obyektiv təsəvvür yaratmaqla yanaşı, digər vacib məsələlərin də həllinə: onların qorunması və təkrar istehsalına investisiyaların tətbiq meyarlarını müəyyən etməyə, intensiv istismar metodlarını seçməyə, bu sərvətlərin perspektiv istismar imkanlarını aşkarlamağa, vergi qoyuluşlarının səmərəli tətbiqinə və bütövlükdə ölkənin təbii sərvət potensialından optimal istifadə strategiyasını əsaslandırmağa imkan verir. Bunun üçün ilk növbədə təbii sərvətlərin ehtiyatlarının miqdarının düzgün müəyyən edilməsi önəmli şərtlərdəndir.

İqtisadi əhəmiyyətinə görə, faydalı qazıntı ehtiyatlarının uçota alınması iki əsas qrup üzrə: balans (iqtisadi) və balansdankənar (potensial iqtisadi) qruplara ayrılmaqla həyata keçirilir [3, s.16]. Öz növbəsində, balans ehtiyatlarına iqtisadi cəhətdən səmərəli

olan və yerin təkindəki ehtiyatların müəyyən edilməsi məqsədilə tələb edilən kondisiyaları təmin edə bilən faydalı qazıntı resursları daxil edilir. Balans ehtiyatları içərisində mövcud texnika və texniki-iqtisadi hesablamalara əsasən qiymətləndirmə zamanı iqtisadi cəhətdən səmərəli ola bilən ehtiyatları (işdə hesablamalar zamanı belə ehtiyatlar kimi “çıxarıla bilən ehtiyatlar” məlumatlarından istifadə edilmişdir) ayırmaq məqsədlidir.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə təbii sərvətlərin qiymətləndirilməsi məqsədləri çox əhatəlidir: sərvətlərin pul dəyərinin müəyyən edilməsi, onların istismar şərtlərinin seçilməsi, sərvətlərin istifadəsindən yarana bilən itkilərin və zərərlərin müəyyən edilməsi, təbii resurslara qoyulan investisiyaların iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və bir çox vacib məsələlərin həll edilməsi təbii sərvətlərin qiymətləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Qeyd edilən məqsədlər içərisində ölkənin bütövlükdə milli sərvətlərini müəyyən etmək üçün onun əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edən təbii sərvətlərin payının qiymətləndirilməsi önəmli istiqamət kimi çıxış edir. Məhz tədqiqat işində də Azərbaycan Respublikasının milli sərvətini müəyyən etmək üçün onun əsas tərkib hissəsi kimi təbii sərvətlərin, o cümlədən neft və qazın qiymətləndirilməsi məsələləri araşdırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası təbiətdən, təbii resurslardan istifadənin idarə olunması, inzibati resurs ödənişləri və vergilərə münasibətdə inzibati-idarəetmə metodlarının tətbiqinin dominantlığı ilə xarakterizə olunur. Təbii resursların qiymətləndirilməsinin razılaşdırılmamış metodlarından istifadə (təbii resursların istifadəsilə əlaqədar dövlət strukturları və s. təşkilatlar) və ya bu metodların qeyri-mövcudluğu ölkənin təbii-resurs potensialını obyektiv dəyərləndirməyə imkan verməmişdir. Bunu da öz növbəsində ölkənin davamlı inkişafını təmin etməyə yol açan imkanların araşdırılmasına şəraitin yaradılmasına maneçilik törədən faktorlardan hesab etmək olar. Təbii resursların səmərəli idarə olunması onların obyektiv və əsaslandırılmış qiymətləndirilməsi olmadan qeyri-mümkündür. Belə bir məsuliyyətli işin yerinə yetirilməsində əlaqəli olan ölkə təşkilat və strukturlarının birgə səyi, razılaşdırılmış fəaliyyəti olmadan buna nail olmaq çətindir. Təbii resursların qiymətləndirilməsini həm bütövlükdə ölkə səviyyəsində, həm də regionlar səviyyəsində həyata keçirtmək daha məqsədlidir. Çünki bununla da bir tərəfdən ölkənin, digər tərəfdən regionların inkişaf meyarlarının potensialını müəyyən etmək mümkündür.

Təbii resurslar düzgün qiymətləndirilmədən, onların işlənməsindən əldə edilən gəlirlərin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına hansı istiqamətdə yönəldilməsi, həmçinin onların səmərəli istifadəsi və s. məsələləri optimal həll etmək qeyri-mümkündür. Qısaca olaraq, təbii sərvətlərin iqtisadi qiymətləndirilməsinin yanaşma və metodlarından:

- sərvətlərin hasilatı, mənimsənilməsinə (istifadəsinə) çəkilən orta xərclərin miqdarı ilə onların qiymətləndirilməsini müəyyən edən və geniş istifadə olunan **xərc metodu**;

- təbii sərvətlərin qiymətləndirilməsini onların mənimsənilməsinə çəkilən xərclər və istifadəsindən əldə olunan məcmu gəlirlə müəyyən edən **xərc-resurs metodu**;

- yalnız gəlir gətirmək xüsusiyyətinə malik sərvətlərin qiymətləndirilməsi əldə olunan gəlirlə onlara sərf edilmiş xərclər arasındakı fərqə əsaslanan **nəticə yanaşması**;

- sərvətlərin bərpası və ətraf mühitə dəyən itkiləri nəzərə alan **təkrar istehsal yanaşması**;

- sosial səmərəliliyin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutan **ümumi iqtisadi dəyər konsepsiyası**;

- aşağı qiymətli və ya bazar qiymətinə malik olmayan sərvəti, onun digər məqsədlərlə istifadəsindən əldə oluna bilən, ancaq əldən verilən mənfəətlərlə qiymətləndirməyə imkan verən **alternativ dəyər metodu**;

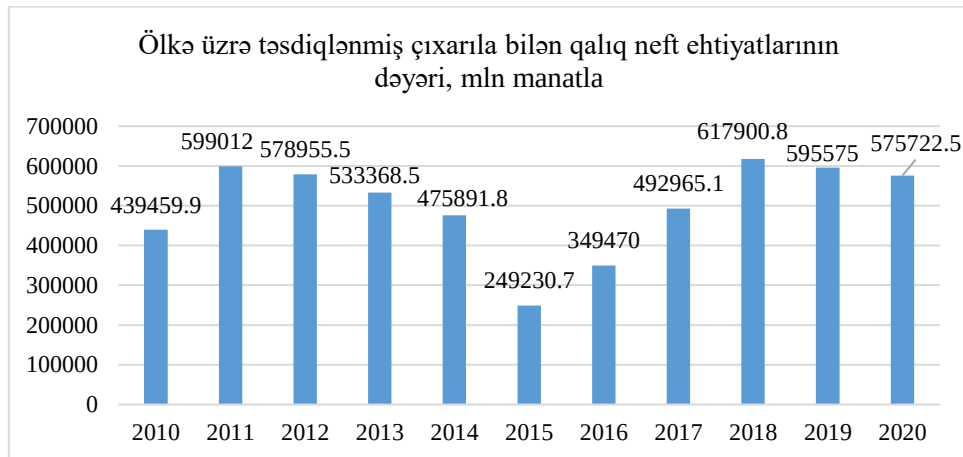
- daha yaxşı təbii faktorlarla xarakterizə olunan təbii sərvətlərin istismarı ilə əlaqədar qiymətləndirməni nəzərdə tutan **renta və diferensial yanaşma** və s. Metodları qeyd etmək olar [3, s. 29-42].

Azərbaycan Respublikasının neft və qaz ehtiyatlarının qiymətləndirilməsində **xərc-resurs** yanaşmasından istifadə olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin (SOCAR) təqdim etdiyi ilkin məlumatlar: 2010-2020-ci illərdə Respublika üzrə təsdiq olunmuş qalıq neft və qaz ehtiyatları, həmçinin 1 ton neft və 1000 m³ qazın faktiki istehsal maya dəyəri (hasilatın maya dəyəri) və ixrac üzrə orta satış qiyməti (istehsalçının satış qiyməti) əsasında ölkənin neft və qaz ehtiyatları dəyərləndirilmişdir. Respublikanın neft resursları çıxarıla bilən ehtiyatlar əsasında iki istiqamətdə: ixrac satış qiymətləri və barel paketi üzrə qiymətləndirilmişdir.

Beləliklə, tərəfimizdən həyata keçirilən qiymətləndirmələrə görə, 2020-ci il üçün ixrac satış qiymətləri əsasında ölkə üzrə təsdiqlənmiş çıxarıla bilən qalıq neft ehtiyatlarının (kondensatla birlikdə) dəyəri 575722,5 mln manat (338664,9 mln ABŞ dolları) təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikası üzrə təsdiq olunmuş çıxarıla bilən qalıq neft ehtiyatlarının (kondensatla birlikdə) 2020-ci il üçün barel paketi əsasında dəyəri 350183,7 mln manat (205998,6 mln ABŞ dolları) olmuşdur. Neft ehtiyatlarının barel paketi üzrə qiymətləndirilməsi zamanı ehtiyatların bazar dəyəri ixrac satış qiymətləri üzrə hesablanan göstəricilərdən bir qədər yüksək olmuşdur (2018-ci il üzrə). Amma uyğun göstəricilər 2020-ci il üzrə isə əksinə olmuşdur.

Dünya üzrə neftin qiymətinin kəskin enməsi nəticəsində 2015-ci ildə ölkə üzrə qalıq neft ehtiyatları 2010-2020-ci illər ərzində ən aşağı dəyərə (249230,7 mln manat) malik olmuşdur. Qeyd edilən illər ərzində neft ehtiyatlarının ən böyük dəyəri 2018-ci ildə - 617900,8 mln manat təşkil etmişdir (qrafik 3).

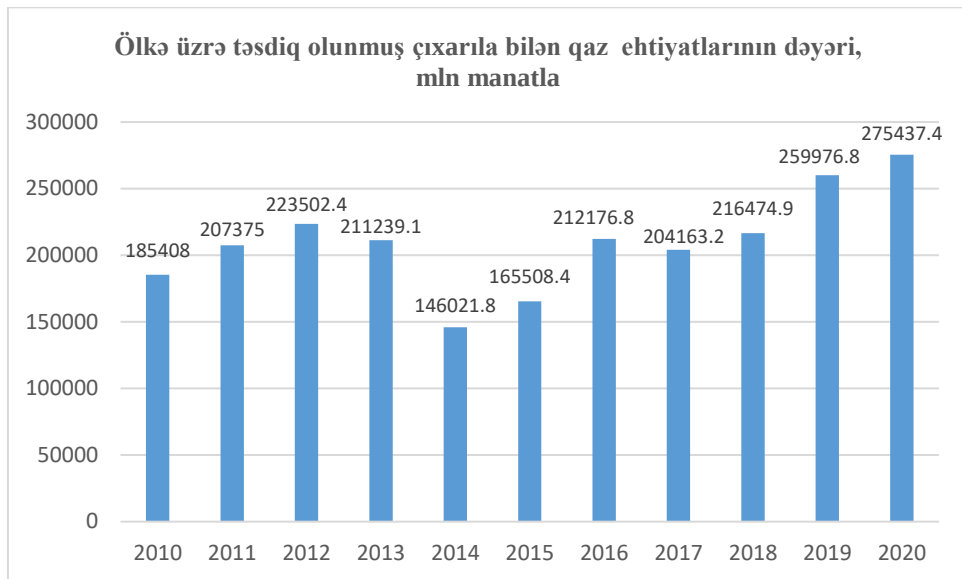
Azərbaycan Respublikası üzrə təsdiq olunmuş qalıq qaz ehtiyatlarının dəyəri çıxarılabilən ehtiyatlar əsasında müəyyən edilmişdir. Bu ehtiyatlara uyğun hesablanmış ölkə üzrə təsdiq olunmuş çıxarılabilən qaz sərvətinin dəyəri 2020-ci ildə yeni qaz yataqlarının aşkarlanması ilə əlaqədar 2010-cu ilə nisbətən (185408,0 mln manat) 1,5 dəfə artaraq 2010-2020-ci illər ərzində ən böyük dəyərə malik olmaqla, 275437,4 mln manat təşkil etmişdir. Bu da Azərbaycanın yaxın gələcəkdə qaz ixrac edən ölkələr arasında önəmli yer tutacağına inam yaradır. Bu inamın yaranmasını Azərbaycanın qaz yataqları ilə zənginliyini şərtləndirən amillərdən, son dövrlərdə iki böyük yatağın (“Şahdəniz” və “Ümid”) kəşf olunmasını qeyd etmək olar.

Qrafik 3. Azərbaycan Respublikası üzrə təsdiq olunmuş qalıq neft ehtiyatlarının (kondensatla birlikdə) dəyərinin 2010-2020-ci illər üzrə dinamikası

“Şahdəniz” dünyada ən iri qaz yataqlarından biri hesab edilir, sahəsi təxminən 859,8 km² təşkil edir. Xəzər dənizində yerləşən “Ümid” yatağında ilkin hesablamalara görə 200 milyard kub metr qaz ehtiyatlarının aşkarlandığı proqnozlaşdırılır və onun ölkə büdcəsinə 30-40 milyard dollar gəlir gətirəcəyi gözlənilir.

Azərbaycan Respublikası üzrə 2010-2020-ci illərdə təsdiq olunmuş qalıq qaz ehtiyatlarının dinamikası qrafik 4-də verilmişdir. Qrafikdən də göründüyü kimi, çıxarılabilən ehtiyatların miqdarının dəyişməsinə uyğun olaraq, onların miqdarında müxtəliflik baş vermişdir. Belə ki, 2010-cu ildə çıxarılabilən ehtiyatların ən böyük səviyyəsinin (1,28 trilyon m³) olmasına baxmayaraq, 2010-2020-ci illərdə 1000m³ qazın faktiki istehsal maya dəyərinin və ixrac üzrə orta satış qiymətinin qeyd edilən dövrlərdə dəyişməsiylə əlaqədar ölkə üzrə təsdiqlənmiş çıxarılabilən qaz ehtiyatlarının ən yüksək dəyəri 2020-ci ildə (275437,4 mln manat) və ən aşağı səviyyəsi isə 2014-cü ildə (146021,8 mln manat) müşahidə olunmuşdur.

Qrafik 4. Azərbaycan Respublikası üzrə təsdiq olunmuş qalıq qaz ehtiyatları dəyərinin 2010-2020-ci illər üzrə dinamikası

Faydalı qazıntı yataqlarının keyfiyyət əlamətləri təbii xüsusiyyətlərlə əlaqədar olduğundan [2], bütövlükdə onların milli iqtisadi-təsərrüfat dəyərini, daha doğrusu bu ehtiyatların potensial dəyərini müəyyən etmək üçün onların axtarışı, istismarına çəkilən xərclər kifayət etmədiyindən bu resursların eyni zamanda hasilatı və emalı zamanı əldə edilən iqtisadi səmərə də mütləq olaraq nəzərə alınmalıdır. Aşkarlanmış faydalı qazıntı yataqlarının ölkənin milli sərvətinin tərkibinə daxil edilməsi məqsədilə bu resursların potensial iqtisadi dəyəri onların bütövlükdə istismarı zamanı əldə edilməsi mümkün ola bilən hazır məhsulun ümumi dəyəri ilə göstərilir. Əlbəttə, bu halda yataqların gələcəkdə milli iqtisadiyyatda istifadəsi zərurətində potensial dəyərin müəyyən edilməsi zamanı hazır məhsulun cari bazar və zaman amili nəzərə alınmaqla perspektiv topdansaş qiymətlərindən istifadə oluna bilər.

Beləliklə, hal-hazırda Azərbaycanın daxili və xarici iqtisadi maraqları nöqtəyi-nəzərindən əsas yanacaq resursu neft və qaz hesab edilir və neft-qaz sənayesi ölkənin davamlı inkişaf strategiyasının əsasıdır [8, s.101]. Bu nöqtəyi-nəzərdən, həmçinin milli sərvətin təbii resurslarının əsas tərkib hissələrindən biri kimi ölkənin neft-qaz ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması onların dəyərləndirilməsilə birbaşa bağlıdır.

Nəticə

1. Neft-qaz resursları, bütövlükdə ölkənin təbii sərvətləri milli sərvətin əsas tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir. Onun milli sərvətdə payı bir çox ölkələrdə, o cümlədən Rusiyada (40-50), Azərbaycanda kifayət qədərdir (80%-dən çox).

2. Neft-qaz resursları ictimai nemətlər kateqoriyasına aid olduğu üçün, onların tükənməsinin qarşısının alınması və gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması məqsədilə dövlət tərəfindən onların istifadəsinin dəqiq tənzimlənməsi sərhədləri müəyyən edilməlidir.

3. Azərbaycan üçün neft-qaz və digər təbii sərvətlər belə sərvətləri bol olan ölkələrin qarşılaşdığı “resurs lənəti”nin təsirinin minimuma endirilməsi məqsədilə, əsas istiqamət kimi iqtisadiyyatda optimal siyasət həyata keçirilməsi təmin olunmalı, bazarın çatışmazlıqları güclü dövlət institutlarının mövcudluğu ilə kompensasiya edilməlidir.

4. Bütün neft resursları bol olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycana xas olan xüsusiyyətlərdən aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür: neft gəlirləri üzərində güclü dövlət nəzarəti, onların yenidən bölgüsü, sosial dünyanın saxlanmasına istiqamətlənmə, qeyri-neft sahələrinin stimullaşdırılmasının aktivləşdirilməsi və s.

5. Hal-hazırda Azərbaycanda, onun milli iqtisadiyyatının inkişafında və nəhayət milli sərvətin əsas hissəsini təşkil etməsi baxımından təbii sərvətlərin daha dəqiq meyarlar əsasında dəyərcə qiymətləndirilməsi ölkə statistikasının ən önəmli vəzifələrindən biri olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan regionlarında tarazlı və rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri. Monoqrafiya / akademik A.A.Nadirovun redaktəsi ilə. – Bakı: Elm, -2013.-302s.
2. Azərbaycan geologiyası, III cild / Bakı: Elm,-2015.-382s.
3. Əhmədov N.V. Abşeron regionunda mineral xammaldan istifadənin səmərəliliyi / N.V.Əhmədov.-Bakı: Elm və Bilik, -2018.-326s.
4. Логвиненко О.А. Проблемы экономической оценки ресурсов природы в контексте современных институциональных теорий / О.А. Логвиненко, М.Н. Игнатьева // Система управления экологической безопасностью. – Екатеринбург: УрФУ, 2020. – с. 32-36.
5. Мамедова Ш.С. Взаимосвязанные модели национального богатства и устойчивого развития // - Москва: Научно-аналитический журнал. Финансовая экономика. №2, част 3, 2023, с.178-186
6. Mammadova Sh. S. Doğal kaynakların ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi // İstanbul Gelişim Üniversitesi Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi, 10-11 mart 2022, İstanbul: Seçilmiş Tam metin Bildiriler Kitabı, s. 167-176
7. Mikayilov F., Mammadova Sh., Ibishov E., Rzayev R., Huseynov R. Evaluation of national wealth approaches and problems // 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development. Baku, 18-19, June, 2020, pp. 344-349
8. Салимов С.М. Нефтегазовая промышленность – основа стратегии устойчивого развития Азербайджанской Республики. Монография/С.М. Салимов.-Москва: МаксПресс,-2015.-292с.
9. The Changing Wealth of Nations. Building a Sustainable Future // Washington: World Bank. 2018, - 235p, Официальный сайт Всемирного банка: worldbank.org. PDF
10. AR. DSK, www.stat.gov.az
11. <https://www.socar.az>